

A MODERN SZEMÉLYISÉG ÉS A NAGYVÁROS

Gondolatok a Chicagói Iskola szellemi portréjához

(The modern personality and the city. Some ideas on the intellectual portrait of the Chicago School)

ZENTAI VIOLETTA

A modern nagyváros élménye alaposan megmozgatta a 20. század szellemi életét. A különböző intellektuális tradíciót, morális értékrendet, és társadalomeszményeket követő írástudók általában egyszerre félték és csodálták az emberi viszonyokat gyökeresen átalakító urbanizációt. Eszmetörténészek gyakran állítják, hogy a nagyvárosi lét kizárólag azokat vonzotta, akik hittek a modernitás kozmopolita szellemében, a racionalitás mindent megoldó eszméjében, és könnyedén mondtak búcsút az emberi szabadságot korlátozó tradícióknak. Ezzel szemben a hagyomány, a kisebb léptékű emberi közösségek kohéziós és erkölcsi erejét szem előtt tartó gondolkodók a metropoliszokban mindenekelőtt pusztító jelenséget láttak. Noha a vélemények nemegyszer valóban így polarizálódtak, az alaposabb vizsgálat rávilágít arra, hogy a karakteresen elkülönülő álláspontok mögött általában elképzelések gazdag szövevénye rejtőzött.

A nagyvárosra tekintő disputák esetében is igaznak tűnik tehát az az antropológusok és kulturtörténészek által gyakran hangoztatott tétel, miszerint elgondolásaink — mindennapiak és igényesen megformáltak egyaránt — ritkán alkotnak szigorúan zárt és koherens rendszereket. Az egymással szembeállítva homogénnek ható, vagy adott politikai kontextusban valóban sarkosan megfogalmazott koncepciók általában sokkal összetettebbek és ellentmondásosabbak, mint ahogy azt első látásra vélnénk. Írásomban e megfontolás jegyében kívánom újraértékelni a modern urbanizmus fellegváraként is emlegetett Chicagói Iskola néhány alpművét.

A Chicagói Iskola nevét a településszociológiával, várostörténettel, társadalomföldrajzzal és urbanisztikával foglalkozó szakmai közönség a városszociológia bölcsőjeként, s a városökológiai elmélet és vizsgálati módszer kidolgozójaként ismeri. Így mutatta be e szellemi műhelyt a Szelényi Iván által válogatott és szerkesztett városszociológiai kötet¹ is a hetvenes évek elején. Ebből a kötetből is kitűnt azonban, hogy a biológiai analógiákra építő, a környezet és organikus szerveződések kölcsönhatásairól beszélő társadalomszemlélet nem vált a chicagói gondolkodók egyetlen meghatározó irányultságává. Vizsgálódásaik az emberi környezet, a társadalmi interakciók és intézmények, valamint az egyes ember egymásba fonódó viszonyait kutatták a modern nagyváros világában. E tágan megfogalmazott szellemi vállalkozásnak legalább olyan fontos momentuma volt a személyiség és a közösség korábbi lényegét felbomlasztó *modern metamorfózis* megértése és dokumentálása, mint az ökológiai városszemlélet kidolgozása. Ezen túlmenően, ahogy erre a Szelényi-féle válogatás is rámutatott, a chicagói városkutatók nézeteinek alakulását jelentősen formálta az a nagyszabású program, amelyben aktív szerepet vállaltak: a szociológiának, mint önálló társadalombölcseleti ágának kívántak általános elismertséget szerezni a század eleji amerikai társadalomban és szellemi életben. A chicagói városkutatók, a szociológia elsőként alapított tengerentúli tanszéke munkatársaiként (ott a második

generációként), élénk érdeklődést mutattak az európai klasszikus társadalomelmélet képviselői iránt. Gondolataik ugyanakkor beágyazódtak a húszas és harmincas évek Amerikájának társadalom- és eszmetörténetébe, amelynek maguk is alakítóivá váltak. Nem véletlen tehát, hogy a szóbanforgó városértelmezés éppen az amerikai kontinensen született meg, de kialakulása szorosan kötődik azokhoz a „párbeszédhez”, amelyek összekötötték a tengerentúli és európai gondolkodás tradícióit a század elején.

A modern városkritika amerikai tradíciói

A tengerentúli eszmetörténet egyik jelentős áramlata szerint az amerikai szellemi elit lényegében mindig is elutasította a modern városfejlődés eredményeit. Elsősorban, mert a mértékadó gondolkodók vagy túlcivilizáltaknak, vagy éppen alulfejlettnek látták az amerikai kontinens városait. Vagyis nagyra nyílt a szakadék az elképzelt és a megvalósult világ között a városról szóló vitákban.² Más, éles városellenes beállítottságot feltételező történészek arra hivatkoznak, hogy a nyugati világban létezik egy univerzálisan érvényes városértelmezési séma, amely a felvilágosodás pozitív városképétől, a kiábrándultságba forduló viktoriánus koncepción keresztül jutott el ahhoz a reménytelenséghez, amelyet a modern metropolisz kiismerhetetlensége hívott elő.³ A művelt amerikai közvéleménynek már csak a második és harmadik városértelmezési stációval volt alkalmja találkozni, s ennek lett következménye a feloldhatatlanul idegenkedő városkritika.⁴ Differenciáltabb véleményt tükröz az az álláspont, amely kifejti, hogy a korabeli viták résztvevői a modern nagyváros viszonyai közt az amerikai közgondolkodás tradicionálisan fontos értékét, a természethez való kötődést, mint az autonóm egyén megőrzésének feltételét látták veszélyeztetve.⁵

A jellemzően negatív attitűdöt feltételező felfogással szemben más történészek számos ellenérvet fogalmaztak meg. Kezdhető a sor azzal az egyszerű, hermeneutikai tétellel, miszerint a város olyan természetű jelenség, mint egy irodalmi szöveg: a megfigyelő szubjektív értékrendjétől függően számtalan olvasata lehetséges. Ha hiszünk azonban abban, hogy léteznek bizonyos gondolkodási tradíciók, sémák, sőt konvencionális jelentéssel bíró nyelvi fordulatok, amelyek még a legszuverénebb emberi képzeletet is orientálják, akkor az előbbi tételnél árnyaltabbat kell keresnünk. Így idézhetjük azt a véleményt, miszerint a nyugati civilizáció kezdetei óta a város egyaránt hordozott pozitív és negatív jelentéseket, egyszerre látszott az emberi kiteljesedés színhelyének és a romlottság fellegrájának. A normatív és a kritikai gondolkodás ketőssége is végig kísérhető a városról megfogalmazott reflexiókban, vagyis az urbanizált tér párhuzamosan szolgált egy ideális világ elképzelésére és a létező viszonyok sűrített bírálatára. A normatív gondolkodáson belül a város egymásnak ellentmondó társadalomeszményeket is képes volt megtestesíteni egy adott korban. E felfogás szerint tehát a dichotóm, ambivalens vagy ellentmondásos városértelmezés — az emberi képzelet bizonyos archetipikus gondolkodási sémái miatt — öröktől fogva létező jelenség; a nagyvárosról kialakított kép ennek csak egyik konkrét megjelenési formája.⁶ Számos más, különösebb teoretikus elgondolásokkal nem bajlódó eszmetörténeti interpretáció pedig úgy véli, hogy a század eleji nagyváros a modern fejlődés sokrétűségének megtestesítője volt. E fejlődés részben követte az emberi képzelet világalakító

elképzeléseit, részben azonban elrugaskodott azoktól; s ez a művelt közvélemény nagy részét ambivalens érzésekkel töltötte el.

Végül, egy olyan történeti megközelítés is kínálkozik, amely szerint a század elején határozott váltás figyelhető meg a város körül kibontakozó tengerentúli viták érveiben és ítéleteiben. Az addig gyanakvó, vagy egyenesen kiábrándult nézeteket háttérbe szorították olyan intellektuális áramlatok, amelyek a várost a maga valóságában voltak készek szemlélni, vagy egyenesen ígéretes lehetőségeket kezdtek látni benne egy jobb világ megteremtésére. Bár a város továbbra is kedvelt eszköze és terepe maradt a modernitás átfogó kritikájának, az artikulált amerikai közvélemény többé nem tekintett úgy a gyorsan növekvő metropoliszokra, mint a társadalom, és általában a civilizáció alapvető értékeit fenyegető képződményekre.

Tény, hogy a század fordulóján az amerikai nagyvárosok soha nem látott fejlődést produkáltak, mennyiségi és minőségi értelemben egyaránt. A robbanásszerű urbanizációval párhuzamosan jelentős változásokon ment át a tengerentúli társadalom alapvető értékrendje, kulturális szokásai és világszemlélete, éppúgy mint a gazdaság és politika fontos intézményei. Az a kérdés azonban, hogy beszélhetünk-e valamiféle korszakváltásról, és ha igen, miben rejlik az átalakulás lényege, s hova is helyezhető a korszakhatár, mind a mai napig megosztja magát az amerikai történelemszociológusok is. Szokás például a politikai eszmék szférájában a protestáns moralizmust felváltó progresszív korszakról beszélni; a társadalom- és kultúrtörténészek pedig gyakran emlegetik a termelés étoszáról a fogyasztás étoszára való átmenetet, vagyis a szigorúan önmegtartóztató hivatás- és életmód megváltozását az élvezetközponturnó életeszmények fényében.⁷

E dolgozatnak nem célja, hogy végleges ítéletet mondjon arról, hogy a differenciáltabb városértelmezést feltérképező eszmetörténeti munkák közül melyik tűnik a leghitelesebbnek. Kiindulásként elfogadható, hogy a századelő amerikai városkritikái gazdagon építették magukba a fenyegető és ígéretes látomásokat, többféle módon állították szembe egymással az ideális és a jelenvaló világ képeit, sőt eltérő modernitás-felfogásra építettek. Egyszerűen, összetett lenyomatok voltak a nagy sebességgel előrehaladó modernizáció és az amerikai civilizáció tradicionális értékei össztalálkozásának, valamint az ezt megérteni igyekvő szellemi vitáknak. A reflexiók sokszínűségéhez nyilvánvalóan hozzájárult az is, hogy a század elejére a szellemi elit egymástól már jelentősen elkülönülő csoportjai sajátos gondolkodási sémákon keresztül figyelték az átalakuló világot. A filozófia, a szociológia, a professzionális társadalompolitika és városépítészlet, az esszéirodalom más és más módon magyarázta a megismerés, a társadalmi beavatkozás és a morális útmutatás követelményeit, s így eltérő valóságértelmezési koncepciókat alakított ki. Általában igaz volt azonban, hogy mértékadó intellektuális körök a nagyvárost a modern világ sajátos, ha nem is könnyen, de megismerhető univerzumaként kezdték kezelni.

Intellektuális klíma és társadalmi viszonyok a század elején

A századelő Amerikájában végbemenő változások sok tekintetben átrajzolták a kontinens szellemi elitjének horizontját.⁸ A multinacionális cégek súlyának növekedése és az elszemélytelenedő piaci mechanizmusok térhódítása, a fogyasztás mindenkit kényszerítő vágya, a tömegméretű bevándorlás, a társadalmi devianciák terjedése megingatták a protestáns etika ellentétes

értékei között fenntartott kényes egyensúlyt. A társadalmi kohézió és az emberi szabadság elveit összeegyeztető rend örök keresése mellé a modern átalakulás megértésének igénye társult. A régi társadalomeszmények korszerűsítése és újak keresése során megformált gondolatok nagy lendülettel ingáztak ide-oda a nosztalgikus, múltba tekintő és irracionális ideálok, valamint a modern racionalitás elveit elfogadó, az emberi cselekvés és gondolkodás határait kitágítani szándékozó eszmények között.

A századfordulótól kezdődően azonban mind több olyan nézet kelt életre — elsősorban a társadalombölcselet terén — amelyet a modern fejlődés visszafordíthatatlanságába vetett hit alapozott meg. Ez a fajta intellektuális meggyőződés elfogadta a fogyasztási kedv töretlen növekedését, a kulturális sokféleség lehetőségét, a személyiség mozaikszerű voltát, s így eltávolodni látszott számos korábbi erkölcsi normától. Ugyanakkor jótékonyan segítette annak a felfogásnak a megerősödését is, amely kritikus, mégis optimista szemmel vizsgálta egy, a modern város világához kötődő, s haladó társadalmi rend kiépítésének lehetőségét.

Abban, hogy a művelt amerikai közvélemény legkritikusabb képviselői is „kibékültek” a modernitás szellemével, és hajlandóak voltak szembenézni annak minden gyötrelmes következményével, nagy szerepet játszott egy sajátos eszméket valló tengerentúli filozófiai iskola. Képviselői — a századfordulón megerősödő elbizonytalanodásra és antimodern érzelmekre reflektálva — a konvencionális protestáns erkölcsi normák és egy formálódó modern individualizmus elveinek összehangolását, s ezzel a jelenvaló világ elfogadását hirdették. William James és John Dewey írásai aláhúzták a nietzschei gondolatot az emberek számára útmutatást adó, autentikus világképek végleges elvesztéséről. Ennek ellenére hirdették, hogy egyfajta pragmatikus hozzáállással — innen az iskola elnevezése is — a modern ember magánya leküzdhető és tovább gondolható a régi enigma a szabad polgárok harmonikus közösségének megvalósításáról. Sőt, a filozófiai pragmatizmus hívei bizakodva fordultak a nagyváros világa felé egy megvalósítható, új társadalomeszmény kikristályosítása reményében. Interpretációjukban az érintetlen természet és a város (az industrializált emberi környezet) régi dichotómiája olyan képzeletmozgósító metaforává vált, amely valóságos terek helyett a létezés elemi formáit írta le az urbanizált emberi környezeten belül. Így a visszavonulás és a jelenlét dualizmusa a modern városi ember viselkedési gesztusaival lett egyenértékű: a távolságtartó szemlélődés és az elkötelezettségek kiépítésének két egyenrangúan fontos szükségletével.

A századfordulótól kezdődően egyre másra léptek színre más társadalomkutatók is, akik alapvetően optimista szemszögből közelítettek a városi lét igényes magyarázatához.⁹ A szociológusok közül Edward Ross például azt propagálta munkáiban, hogy a modern városi társadalmak megőrizhetik morális integritásukat, mint bármely más település lakói, amennyiben egy felvilágosult elit útmutatásait követik. Kevésbé autoritatív megoldásokat szorgalmazó javaslatlalt állt elő Charles N. Cooley, aki George H. Mead nagyhatású szociálpszichológiai elméletét aktualizálta a modern szubjektum összetett szerkezetéről. Mead szerint minden ember énje egy többé-kevésbé érintetlen személyes magból (*I*) és egy, a társadalom többi tagjának percepciói által megkonstruált részből (*me*) áll. Ezt a látszólag egyszerű, ám tudományos berkekben abban az időben megvilágosító erejű gondolatot Cooley úgy fűzte tovább, hogy az emberi pszichikum interakciókban formálódó részének aktívizálódásával a városi környezet a korábbi korszakokénál intenzívebb és progresszívebb kommunikációt segíthet elő a társadalom tagjai között. Sajátos nézetekkel járult hozzá Simon A. Patten az urbanizáció hozta változások pragmatista el-

fogadásához. Azt hirdette, hogy a városi lét nyilvánvalóan stimulálóbba az emberi igényekre, mint a korábban követett életmódok. Ez — vallotta — azért üdvözlendő, mert a fogyasztás növekedése az igényesség fokozódásához vezet, amely pedig a kulturális felemelkedés előszobája. A fényűző költségeket oly szenvedélyesen ostorozó kortárral, Thorsten Veblennel és követőivel szemben Patten tehát nem állított kevesebbet, mint hogy a jólét morális rendet teremt, melynek biztosításához nem adatott jobb és aktívabb helyszín, mint a modern nagyváros.

Eközben a társadalom állapotát feltáró és átalakítani vágyó gondolkodás az amerikai kontinensen is túlterjeszkedett az írásos vitákon. A szegénység, a bűnözés, az egészségügy problémáinak megoldásában a morális kampányokat, az egyházi és középosztálybéli karitatív munkásokat a társadalomreform szakemberei váltották fel. A nagyvárosi helyszíneken megjelenő professzionális értelmiség a kevésbé represszív, tudományosan megalapozott beavatkozási módszerek felé fordult. A kötelező értékrend besúlykolása helyett a környezet megváltoztatása révén remélték elérni a polgárok mentális és morális regenerációját. Bár a kisvárosi társadalmi ideál még ott rejtőzött sokuk gondolkodásában, Jane Adams, Robert Burnham és Frederick Olmsted városalakító tevékenysége a korabeli amerikai metropoliszokban már új irányokba is mutatott.¹⁰ A professzionális társadalmi beavatkozás ügye magára vonta persze az elvontabb szellemi vitát folytatók figyelmét is. A cselekvő társadalompolitika ugyanakkor maga is növekvő igényeket támasztott új ismeretek felhalmozására, ösztönözte a társadalmi higiéniét biztosító értékek morális és tudományos újragondolását.

Valószínű, hogy a termékenyítő szellemi viták mellett az urbanizáció meghökkenítő gyorsasága és sok tekintetben öntörvényű mivolta közvetlenül is inspirálta a várossal foglalkozó társadalombölcselet művelőit. A városi lakosság gyors növekedése és a városstruktúra átalakulása egyaránt jellemezte a tengerentúli fejlődést. 1860 és 1910 között a városlakók száma nyolcszorosára nőtt; 1930-ra az amerikai lakosság több mint fele már százezer léleknél többet számláló városban, vagy annak közeli környezetében élt. Az amerikai urbanizáció sajátosságaként, egyes városok minden képzeletet felülmúló tempóban növekedtek és alakultak át modern metropolisszá. Ezzel együtt is kevés amerikai város fejlődött olyan hihetetlenül gyorsan, mint ahogy Chicago a század első három évtizedében. A város 1860-ban még csak alig több mint százezer lakost mondhatott magáénak, 1900-ban már másfél milliót, 1930-ban pedig már több mint három milliót.

Chicago megjelenítette mindazokat a változásokat, amelyeket a századfordulón kiteljesedő urbanizáció hozott az amerikai nagyvárosok életében. A nagy népességmozgás, vagyis a vidéki lakosságnak a városi iparba való áramlása és a bevándorlók özönlése, nagy kulturális váltásra kényszerített számos társadalmi csoportot. A nagyvárosi környezetben hirtelen megjelenő tömegek gyökeres életmódváltozásából, a korábbi szokások és normák széteséséből eredő szociális problémák kezelése azonban csak egyike volt a Chicagónak különös szerepet osztó tényezőknek. Chicago kísérleti műhelye lett a megváltozott társadalmi kapcsolatokhoz és gazdasági gyakorlathoz igazodó intézmények, szolgáltatások kifejlesztésének. A kísérletek olyan jól haladtak, legalábbis a kortársak jelentős részének szemében, hogy a század első évtizedeire Chicago a modern fejlődés és a metropolisz összekapcsolódásának pozitív eredményeit kezdte szimbolizálni. Az 1893-ban megrendezett világi kiállítás is a modern urbanizált terekben kibontakozó szépség, morális rend és társadalmi hatékonyság megtestesítőjeként állította a világ elé Chicagót. Warren Susman szerint a kiállítás és annak tolvagyűrrűző üzenetei meghatározó

momentummá váltak az amerikai progresszizmus és az optimista városértelmezés történetében.¹¹

Összefoglalva, a hely látványos metamorfózisának intellektuális kihívása, a társadalomról szóló ismeretek elmélyítésének általános igénye és egy szakmai közösség megszervezésének ambíciói együtt készítették a Chicagói Egyetem szociológia tanszékének munkatársait arra, hogy tudományos vállalkozásaik laboratóriumául a Michigan-tó partján fekvő várost válasszák.

Transzatlanti kooperáció

A korabeli amerikai szellemi elit vitáin és a szélesebb közvélemény jellemző hangjain túl a Chicagói Iskola szociológusai természetesen élénk érdeklődést tanúsítottak a diszciplínájukat megalapozó európai klasszikus társadalomelmélet iránt is. Nem meglepő, hogy Robert Park, a chicagói városkutató műhely „alapító atyja” először John Dewey és William James mellett tanult, majd Georg Simmellel dolgozott együtt Berlinben. Legkiemelkedőbb tanítványa, Louis Wirth, számos hosszabb tanulmányúton vett részt Franciaországban és Németországban. A társadalmi viszonyok mélyreható ismeretét célul tűzve, Park és kollégái nemcsak olyan gondolkodók műveit olvasták, akik a város komplex jelenségét helyezték vizsgálódásaik középpontjába. Gyakran forgatták más európai társadalombölcselek írásait is, akik közül Max Weber, Ferdinand Tönnies és Emile Durkheim gyakorolt rájuk nagy hatást. A továbbiakban a műhelyalapító és legismertebb tanítványa gondolatairól lesz szó, mivel elsősorban nevükhöz fűződik a Chicagói Iskola társadalomelméleti alapvetéseinek kidolgozása.

Számos mai eszmetörténeti vélekedés szerint a század elején időben egymást követő német, illetve chicagói városkutató körök saját jellegzetes programmal rendelkeztek. Így Max Weber, Georg Simmel és Otto Spengler nevét az utókor nemegyszer együtt emlegeti, mint a városkritika Német Iskoláját, noha azok soha nem hirdették, hogy elkülönülő gondolkodói társaságot alkotnak.¹² Kétségtelen viszont, hogy a chicagói szociológusok tudatosan építettek fel egy tudományos műhelyt és többé-kevésbé közösen dolgozták ki annak paradigmászerű alaptételeit. Ilyenformán, esetükben az „iskola”-ként való megjelölés nem utólagos identifikáció. A városzociológia és -történet kiváló művelője, Richard Sennett, például úgy véli, hogy Weber, Simmel és Spengler a várost az emberi civilizáció különleges képződményének tekintette, amely öntörvényű egészet alkot. A Chicagói Iskola ezzel szemben a város belső szerkezetét kutatta, s a várost részeinek kapcsolatrendszerével definiálta.¹³ Nem kell azonban sokáig keresgélni, hogy észrevegyük, a tengerentúli gondolkodókat ugyanúgy izgatták a város sajátos egészének problémái, mint az európai bölcseleket. Utóbbiak pedig éppúgy kutatták a város egymásra rétégződött alkotóelemeinek kapcsolatát, mint amerikai kollégáik. Vagyis, az érintett amerikai és európai társadalombölcselek városértelmezését legalább annyi momentum kapcsolta össze, mint amennyi elválasztotta.

Ha az összekötő szellemi kapcsolatokat keressük, kimondhatjuk, hogy a város mindenekelőtt mint a modernitás szellemének társadalom- és kultúraformáló központja mozgatta meg a társadalomkutatók fantáziáját az Atlanti-óceán mindkét oldalán. A nagyváros világát elemzők élénk érdeklődéssel figyelték, hogy az urbanizált tér hogyan teremt újfajta személyiséget, hogyan építi és rombolja a társadalmi kapcsolatok szövevényét, vagyis miképpen szervezi újjá az alap-

vető emberi viszonyokat. Ezen az összekötő intellektuális mezsgyén mozogva idézték fel a chicagói szociológusok az európai klasszikus társadalomelmélet egy-egy fontos meglátását. A tekintélytisztelést mellőzve, az amerikai civilizáció és urbanizációs fejlődés sajátos kontextusába, valamint saját meggyőződésükbe ágyazták a klasszikus szerzőktől örökölt gondolatokat.

Talán meglepően hangzik, hogy az utókor által leginkább elismert társadalombölcsező klasszikus, Max Weber történeti elemzése a városi fejlődés stációjáról nem gyakorolt különösebb vonzerőt a chicagói városkutatókra.¹⁴ Valószínű, hogy az utóbbiak erősen jelenben gyökeröző gondolkodásmódja kevésbé töltelkezhetett a városi civilizációt formáló erők Weber által kínált történeti analíziséből. Ám a német gondolkodónak a racionalitás általános térhódításáról szóló elmélete annál meghatározóbb hivatkozási alappá vált a tengerentúli szociológusok számára. Spengler elítélő véleménye a kor urbanizálódott világról — érthető módon — nem vívta ki a Chicagói Iskola rokonszenvét, de a történelem azonosítása az urbanizációs fejlődéssel már érdeklődésre tartott számot. Spengler retorikai fordulatait, elsősorban pedig antropomorf kifejezéseit — mint például a város arca és teste — kimondottan kedvelni látszottak a tengerentúlon. Minden kétséget kizáróan azonban Simmel eszméi jelentették a legvonzóbb forrást a modern város tapasztalatának értelmet adni vágyó amerikai szociológia korai művelői számára. A klasszikus társadalomelméleten belül sajátos és eredeti gondolatokat kidolgozó Simmelnek nem társadalmi struktúrákban gondolkodó, hanem az emberi interakciókra figyelő, alapvetően *szociálpszichológiai beállítottságú* szemlélete különösen inspirálóan hatott a városkutatás amerikai képviselőire.¹⁵ Sajátos ironiája a tudományos diskurzusoknak, hogy egy diszciplína alapjait lerakni szándékozó gondolkodói iskola ilyen nagy lelkesedéssel fedezte fel magának azt a bölcselet, akit kora és az utókor a tudományos határokat és saját diszciplínájának kereteit szüntelenül áthágó szerzőnek tartott.¹⁶

Simmel nagyjából ott folytatta a városfejlődés tárgyalását, ahol Weber abbahagyta, vagyis a modern metropolisz világánál. Soha nem jutott el egy koherens városkonceptió kidolgozásához — bár ez nem is volt célja —, de klasszikusnak számító, *A nagyváros és mentális élete* című esszéjében¹⁷ finoman árnyalt képet festett a modern nagyvárosi lét szubjektív, az emberi lelket és öntudatot átformáló aspektusairól. Az urbanizált világ elemzésének szociálpszichológiai szemlélete és kulcskategóriája, a „blazírt attitűd” bevonult a Chicagói Iskola intellektuális fegyvertárának legfontosabb kellékei közé. Simmel hitet tett a korábbi zárt közösségek korlátozó konvencióitól megszabadult, modern individuum sajátos szuverenitása mellett. Ez a maga módján biztató üzenet persze megragadta azon amerikai gondolkodók figyelmét, akik szenvedélyesen keresték a mozaikszerű személyiség autonóm, ugyanakkor „autentikus” életének lehetőségeit egy visszafordíthatatlanul modern világban. S nem kevésbé gondolkodtatta el a reformszellemmel átitatott tengerentúli gondolkodókat az sem, ahogy Simmel bízott a lüktetően sokféle nagyváros társadalmi és kulturális lehetőségeiben.

Robert Park, a Chicagói Iskola teoretikus alapjait lerakó társadalomkutató nagyhatású tanulmányában — Simmel nézeteit visszahangozva — a várost először is egy sajátos *lelkiállapot* állandó jelenlétével definiálta.¹⁸ Ugyanakkor a város egésze Park szemében sajátos morális rendet alkotott. E rend dialogikus viszonyban működik mozaikszerű alkotórészeivel — állította —, s ez ott tükröződik minden egyes ember tudatában is. A maga alkotta kifejezést használva, Park a város „ökológiájáról” beszélt, s ez alatt azt értette, hogy a térbeli elrendeződések követik és megjelenítik a városi emberek habitusát, tulajdonságait és életmódját. A város tehát szerinte

mozaikszerűen összekapcsolódó, fizikai és társadalmi világok rendszeréből áll, melyeket lakók és használók szokásai és rutinjai formálnak.

Wirth, a tanítvány, híres esszéjében, amely ugyan csak a harmincas évek végén látott napvilágot, de a Chicagói Iskola legnagyobb hatású munkájának bizonyult, kinyilvánította, hogy a város fogalma helyett *urbanizmusról* érdemes beszélnünk, amely immár nem köthető meghatározott lokalitáshoz, csak egy sajátos életmódhoz.¹⁹ Ennek lényegét Wirth is egy újfajta egyéni öntudat kialakulásában és annak következményeiben, így mindenekelőtt a tradicionális közösségek felbomlásában és a racionális érdekek alapján megszervezett közösségek létrejöttében látta. Park eszméit finomítva a tanítvány kifejtette, hogy az urbánus életforma egy hármas struktúrában értelmezhető: a fizikai környezet, a társadalmi intézmények, valamint az embereket orientáló uralkodó értékek és gondolatok szövevényének összekapcsolódásában. E hármas struktúrában zajlanak azok a folyamatok, vélte, amelyek a városnak mint egésznek sajátos mibenlétét adják.

Park és Wirth egyetérteni látszottak Simmellel abban, hogy a modern urbanizáció fejleményei radikálisan növelik majd az egyén szabadságát. Mégsem tudták elképzelni, hogy a simmeli modellben létrehozható, hálószerűen szőtt és állandó átalakulásban lévő interperszonális kapcsolatok elfogadható társadalmi integritáshoz vezetnek. Kétkedtek abban, szemben kedvelt német kollégájukkal, hogy az elszemélytelenedő emberi viszonyok felszabadító és fenyegető következményei között viszonylag könnyedén lehet majd egyensúlyt teremteni. A chicagói városkutatók társadalomelméleti nézeteinek kifejtése tehát összefonódott fontos normatív állítások megfogalmazásával. Túl a társadalmi szolidaritás szükségességéről vallott nézeteiken, a korabeli amerikai nagyváros valóságának ismerete is arra készítette őket, hogy az időről időre újratermelő társadalmi kapcsolatok, elkötelezettségek, csoportok kérdését összekapcsolják a simmeli új szubjektum fogalmával. Ezért volt sokatmondó számukra a Simmeltől meglehetősen távol álló Emile Durkheim eszmevilágának számos eleme. A francia klasszikus tézisei az emberi kapcsolatokat és gondolkodást egyaránt orientáló kollektív tudatról, amely még a modernizált társadalmi keretek között is létezik, valamint tézisei a munkamegosztás bonyolulttá válásával létrejövő organikus szolidaritás modelljéről, fontos kapaszkodót nyújtottak a chicagói szociológusok számára.²⁰

A nagyváros század eleji amerikai kutatói tehát úgy látták, hogy a kor urbanizációs — és általános társadalmi — változásainak lényegét egy új típusú szubjektum formálja. Arról, hogy mi is alakítja a modern városi embert olyanná, mint amilyenek Simmel és — valamelyest eltérő módon — Mead leírta, és hogy mi vezeti társadalmi kapcsolatainak alakításában, valamint hogy mindez hogyan formálja a város térbeli elrendeződéseit, Parknak és Wirthnek, vagyis a Chicagói Iskola két generációja vezéralakjának is eltérő véleménye volt. Mindkettőjük esetében igaz azonban, hogy a tér szerepének értelmezése az emberi természet új lényegének megértésével, valamint az egyéni szabadság és társadalmi rend dilemmáival kapcsolódott össze.

Szuverén személyiség és társadalmi rend

A nagyváros századeleji amerikai kutatói tehát hittek abban, hogy a modern kor változásainak lényege társadalomelméleti értelemben a közösségtől az egyén felé történő végérvényes elmozdulásként fogható fel. Simmel gondolatait adaptálva úgy vélték, hogy a modern urbanizált személyiség természetét a külső stimulusok gyors és szakadatlan váltakozása, és a korábbi zárt közösségek normái alól való felszabadulás által megnövekedett egyéni cselekvési szabadság alakítja meghatározó módon. Úgy látták, a nagyvárosi életet élő individuum megkülönböztető egységére tehet szert, ugyanakkor fogékony lesz a különbözőségek állandó termelésével és összetalálkozásával létrejövő társadalmi és kulturális másságra. A külső és belső határok lebomlása — az egyes ember és a társadalom, valamint az egyes emberek közötti értelemben — konstruktív módon segítheti az egyéni szabadság megvalósítását. A megnövekedett szabadság gyakorlása közben minden ember horizontja kitágul, tudása növekszik — vallották.

De már Simmel felhívta a figyelmet arra, hogy a szüntelenül érkező stimulusok korábban ismeretlen módon terhelik meg az egyén pszichikumát. Az állandó kifelé való orientáltság következményeként a modern városlakó a szüntelen önreprezentálás kényszerében él. Rádásul, a gondosan specializált és megszervezett, ugyanakkor mindinkább elszemélytelenedő intézmények működése és használata is fokozott megterhelést ró az emberre. Simmel úgy látta, hogy az önvédelem fő eszköze a „blazírt attitűd”, vagyis egyfajta rezervált belső lelkiállapot megszilárdítása, amely valójában nem teremt új határokat és nem biztosítja semmiféle személyes lényeg megtalálását. Ehelyett csak egyensúlyoz a hiperintenzív kifelé irányultság és az egyén valamiféle módon mégiscsak létező mentális korlátai között.

A fenti alaptétel elfogadásán túl a Chicagói Iskola tagjai átvették Max Weber tanításait a társadalmat lassanként minden szegletében átformáló racionalitásról és az ezen az elven szerveződő intézmények meghatározó jelentőségéről.²¹ Igaz, időnként Tönnies sémáját idézték fel a közösségi szerveződésről a társadalmira való átmenetről, amely némiképp eltérő módon, de hasonló végeredménnyel írta le a nyugati világ sajátos történelmi perspektíváját.²² Park és Wirth alapvetőnek és visszavonhatatlannak tekintette a családi és lakóhelyi közösségek, valamint a társadalmi intézmények szétválását. Park (és kezdetben Wirth) mégis azt a meggyőződést propagálta, hogy a közösség-társadalom fogalom pár nem éles kontúrokkal megrajzolható történelmi dichotómia, hanem a modern korszaknak, s így a városi létnek is két párhuzamos instanciája. A chicagói városkutató műhely vezéralakja meglehetősen rugalmas, ám egyben homályos elméleti magyarázatot adott arról, hogy hogyan függ össze a modern ember megnövekedett szabadsága, az emberi közösségek szükségessége és a racionális intézmények működése, valamint a város térbeli elrendeződése. Interpretációja annak kimondására épült, hogy a nagy szabadsággal rendelkező egyének sokirányú elkötelezettségeket építenek ki a városi társadalom szövetében, és ennek megfelelően alakítják a teret maguk körül. Az intézmények tehát többé-kevésbé adottak, a családi és rokonsági kapcsolatok természetes módon formálódnak, a tér pedig alakul a praxisnak megfelelően.

Ezzel szemben Wirth a már említett esszéjében azt fejtette ki, hogy a térhasználat minősége, vagyis a modern nagyváros sűrűsége, a tevékenységi formák és emberek összetömörülése okozza a simmeli modern szubjektivitás kialakulását. A külső impulzusok tömegével bombázott és önmagát kereső modern individuum már nem tud mit kezdeni a tradicionális kapcsolatokkal;

helyettük személytelen, versenyorientált és technokratikus társadalmi szervezeteket hoz létre. A földrajzi közelség az emberi természet megváltoztatása útján társadalmi távolságot teremt. A különféle gazdasági, politikai és kulturális tevékenységek koncentralódásából olyanfajta heterogenitás jön létre, ami nem is engedi merev normák alapján összetartott közösségek kiépítését. Léteznek ugyan különböző etnikai, kulturális, faji és jövedelmi csoportok a város társadalmában, általában szegregálódva a város különböző pontjain, ám ezek nem tudatos választás eredményeképpen jönnek létre. Az emberek saját jószántukból *érdekcsoportokba* tömörülnek, amelyeket racionálisan kítűzött céljaik elérése érdekében működtetnek — állította Wirth. A Park által kifejtett koncepcióhoz képest ez a magyarázat sokkal egyértelműbb ok-okozati kapcsolatot állít fel a tér, a társadalmi kapcsolatok milyensége és a személyiség lényege között, bár gyanúsán leegyszerűsítő.

Park és kollégái érzékelték, hogy a város különböző térbeli pontjai között mozgó egyének viselkedésének változása, rendszeressége és bizonytalanságai mögött a városlakók megnövekedett szabadságának gyakorlása és egy általános kötődéskeresés húzódik. E kettőség felismerése persze összefüggött azzal a tudományos és morális problémával, ami a chicagói szociológusokat oly nagyon foglalkoztatta: hogyan lehet a simmeli modern szubjektum által lakott városban társadalmi szolidaritást teremteni? Egy, a szolidaritás irányába mutató gondolatot, amely aztán a Chicagói Iskola műveiben is gyakran felbukkant, még Simmel fogalmazott meg. Eszerint a különböző személyiségtípusok, rutinok és életmódok nagyvárosi kavalkádjá és keveredése a különbözőségekkel szembeni toleranciához vezet. A tolerancia teremtette harmónia azonban nem látszott elégséges alapnak egy integráló társadalmi rend kiépítéséhez a chicagói városkutatók szemében.

Park hinni látszott a különféle természetes módon szerveződő — tradicionális vagy intézményszerű — csoportok egyfajta összetartó erejében. Hangsúlyozta, hogy a városi létben kialakuló közös társadalmi gyakorlat morális köteléket teremt az emberek között. Wirth viszont úgy látta, hogy az érdekek képviselőit szervezett közösségek és intézmények generálják a város világát összetartó erőket. Ő inkább a társadalmi munkamegosztás modern formái által kialakított organikus szolidaritás durkheimi gondolatát támogatta. Ez utóbbi világossá tette, hogy a modern társadalmakban a kifinomult munkamegosztás révén létrejövő egymásrautaltság ugyan részletes viselkedési szabályokat alakít ki, de csak minimális közös meggyőződést eredményez. A durkheimi eszmékbe való kapaszkodás elég világosan mutatja azt az aggodalmat, amely Simmelt még csak kevésbé, ám a chicagóiakat már sokkal inkább jellemezte.

Sennett szerint, Park és Wirth munkáit keletkezésük sorrendjében olvasva, felfedezhető bennük egy határozott koncepcionális elmozdulás; a modern nagyváros lényegét először a különbözőségek termelésében látták, majd pedig a különbségek koncentralódásában a tér meghatározott pontjain.²³ Hozzátehetjük, hogy ebben az elmozdulásban az is testett öltött, ahogy a modern szubjektum szuverenitásának elismerése és a tapasztalt következmények miatti aggodalom közötti egyensúly változott a chicagói szociológusok szellemi horintján. Fontos észrevennünk, hogy az aggodalom túlmutatott a szigorú értelemben vett társadalmi rend keresésén. Park és Wirth megfogalmazták azt a kételyt is, hogy hiába jön létre valamiféle kollektív harmónia a városi társadalom mozaikszerű alkotórészei között, ha az egyes ember maga nem tud belső integritást szerezni.

Park hitte, hogy a város teret ad a személyiség sajátos vonásai kifejlesztésének és tolerálja a különös egyéniségeket. A túladagolt stimulációk azonban azt is eredményezhetik — és eredményezték kézzelfoghatóan a korabeli amerikai nagyvárosokban —, hogy a határait kitágító személyiség elveszti belső tartását, tájékozódóképességét, és *deviáns* magatartást követ. Park az egyén részéről nagyrészt menekülő gesztusként, a társadalom szempontjából pedig demoralizáló effektusként értékelte a társadalmi devianciák megjelenését. Paradox módon, ez a deviáns magatartás is valamiféle kötődést és irányultságot jelez, mégha nem is a többség által követett normák alapján, vélte Park. Sennett találó megfogalmazása szerint, míg Simmel szuverén urbánus embere olyan, mint egy szerzetes, aki kontemplatív módon keresi személyisége lényegét, Park városlakója innovátor, aki cselekedetein keresztül fejezi ki magát.

Wirth már a modern városokban uralkodó funkcionális intézmények és érdekképviseleti csoportok elszemélytelenedésének negatív következményeire hívta fel a figyelmet. Ezek az intézmények nem különös tulajdonságokkal bíró személyekben, mégcsak nem is egyéneken, hanem kategóriákban gondolkodnak. A modern szubjektum szegmentálódott és mozaikszerű lényege így már nem szabad választásokból ered, hanem különféle kategóriáknak való megfelelésből. Ezek a kategóriák viszont szükségképpen az átlagemberre vannak szabva, pontosabban létrehozzák az átlagembert annak elképzelt tulajdonságaiból. Megállapíthatjuk, hogy ezek a gondolatok már egyértelműen a tömegtársadalommal szembeni félelmekről vallanak.

A város „szekularizálása”

A Chicagói Iskola tagjai a szociológia tengerentúli meghonosításán dolgoztak, mely diszciplína megszületése óta a valóság valamiféle objektív feltárására törekedett. Ezen elvet Park és kollégái is tisztelni látszottak. Mindazonáltal, a nagyváros komplex tapasztalatát értelmezni kívánó vizsgálódásaik a „tárgy” iránti alapvető rokonszenvükön alapultak. Ahogy ezt a fentiekben láthattuk, a chicagói városkutatók elfogadták a modern fejlődés visszafordíthatatlanságának gondolatát, és magától értetődőnek tartották a közösségi tradíciók korábbi formáinak felbomlását. Legfontosabb szellemi elődjük, Simmel meglátásait adaptálva, a modern nagyváros lényegét a különbözőségek teremtése és találkozása közepette formálódó új személyiségben, a kitágult emberi szuverenitásban ragadták meg. A modern szubjektum széttöredezett, szegmentálódott vagy mozaikszerűen összeálló személyiségének tudomásul vételéhez a korabeli amerikai tudományos és társadalomkritikai disputáktól is kaptak muníciót. Nem túlzás azt állítani, hogy a metropoliszokban kibontakozó modern individualizmust a chicagói városszociológusok konstruktívnak találták. Ugyanakkor megfogalmazták a társadalmi rend szükségességét is, amelyet nem valamiféle esszenciális értékek, hanem hasznos és belátható elkötelezettségek kiépítése, s az így kialakított közös meggyőződés alapján képzeltek el. Kifejezett aggodalommal érzékelték viszont, hogy a korábbi gondolkodási és cselekvési korlátoktól történő megszabadulás, az emberi percepciók és kapcsolatok állandó hullámozása, valamint a társadalmi intézmények szerepeken alapuló működése tanácstalansághoz, szétforgácsolódáshoz, a szuverenitás elvesztéséhez vezet. Ezt a lelkiállapotot a devianciák és a tömegmentalitás melegágyának tekintették. Összefoglalóan tehát, a Chicagói Iskola tagjai nem önmagában a közösségi kötelékek felbomlásától félték, hanem annak következményeitől. Az általuk szükségesnek tartott társa-

dalmi rend tehát a városértelmezésük egyik pillérét képező egyéni szuverenitás kiterjedésétől függött. És megfordítva, a durkheimi értelemben vett társadalmi szolidaritás elerőtlenedésében az egyéni szuverenitás elvesztésének veszélyét sejtették.

Park és kollégái a felvilágosodás eszményképétől némileg eltérő modern szubjektum megjelenését regisztrálták. A belső emberi lényeg szabad megvalósítása során ésszerű társadalmi intézményeket teremtő ember helyett a felfokozott külső hatásoknak kitett és azokból építkező, határaitól mind inkább megszabaduló, a technokratikus intézmények által kínált szerepeket betöltő modern individuum habitusát és rutinjait kívánták megérteni. Mégis, amikor a kevésbé ismert írásaikban az emberi *kommunikáció* rejtelmét és lehetőségeit boncolgatták a modern társadalmi viszonyok között, a felvilágosodás tradícióinak szellemében elképzelt civil közösségek gondolatához kerültek közel.

A Chicagói Iskola képviselőinek városszociológiai írásaiban azonban feltűnően leegyszerűsödött a kulturális jelenségek vizsgálata. Mintha a chicagói urbanisták a modern ember városi életvitelének és kapcsolatainak alakításában nem tartották volna lényegesnek az amerikai nagyvárosokban akkortájt még erős etnikai kötelékeket, a nyomtalanul el nem tűnő protestáns etikát és egyéb vallási meggyőződéseket, vagy más alapokon nyugvó partikuláris értékrendeket. (Pedig nem egy chicagói szociológus írt Chicago különböző „gettóiról”.) Úgy tűnik, érdektelennek ítélték a különféle közösségi és történelmi tapasztalatokat hordozó kultúra olyan megnyilvánulásait is, mint az építészet és a nyelv. Kimondottan gyanakodva tekintettek a feltörekvő média szimbólum- és sztereotípiateremtő képességére, amelyről az akkoriban kibontakozó Frankfurter Iskola gondolataival egybecsengő véleményt formáltak. Elképzelhető, hogy a kultúra szélesebb értelmét talán a kultúripar manipulatív képességei miatti ellenszenv alapján utasították ki városértelmezéseikből. Az is lehet, hogy a tér társadalomformáló szerepének elemzése takarta el a kulturális tényezők jelentőségét. Valószínűbbnek tűnik azonban, hogy a dolog fordítva működött: azért lehetett és kellett a térnek nagy szerepet tulajdonítani, vagyis a nagyvárosi lét kereteit teoretikus értelemben „szekularizálni”, mert így messzire lehetett kerülni a (tömeg)kultúrának az emberi cselekvési szabadságot és gondolkodói szuverenitást láthatatlanul csonkító hatásaitól. Azt csak megemlítjük e helyütt, hogy a társadalomföldrajz mai művelői gyakran úgy látják, hogy a Chicagói Iskola tagjai vagy mechanikusnak vélték a város térképének alakulását a társadalmi gyakorlat következményeként, vagy túlértékelték a tér szerepét, s valamiféle metafizikai jelenségként kezelték.

Az is felvethető, hogy a térhez, mint társadalomalakító tényezőhöz való fordulás annak a ki nem mondott felismerésnek a következménye lett, hogy a racionalitás kiteljesedése, a tradicionális közösségek elsorvadása végülis felszámolja az egyes emberek gondolatait és értékeit megszabó normákat, legalábbis alaktalanná teszi azokat. Pedig Durkheimnek a chicagói szociológusok által is felidézett eszméi számos ponton érintették, sőt formálták a kultúra szélesebb tartományban történő értelmezését. A chicagói szociológusok másik meghatározó társadalombölcseleti elődje, Simmel, pedig gazdag fantáziával és éleslátással tárgyalta, hogyan fonódik össze bizonyos tárgyak birtoklása és körforgása társadalmi kategóriák és identitások kialakulásával, vagyis hogyan befolyásolják az egyes ember gondolatait a társadalom más tagjai által is használt tárgyak és gyakorolt cselekedetek, amelyek meghatározott jelentéssel bírnak.²⁴ Nem véletlen persze az sem, hogy a híres kortárs, Lewis Mumford kultúrtörténeti megközelítésű

városkritikája és a chicagóiak városszociológiai vállalkozása között gyakorlatilag semmiféle párbeszéd nem alakult ki.

A Chicagói Iskola minden hiányosságával együtt is fontos állomás volt a modernitás és az urbanizáció kapcsolatának megértésében. Továbbá, az előre tekintő és a változásokban ígéretes lehetőségeket sejtő városkép ellensúlyát képezte a szintén előre tekintő, de az emberi viszonyokat radikálisan átalakítani vágyó modernizmus egyes városépítési elképzeléseinek. A chicagóiak ugyanis hirdették, hogy a szabadság rendet kíván, de hittek abban, hogy a rend humanitást feltételez. Ennek megfelelően vallották: az egyes ember szuverenitását, megismételhetetlen egyediségét és méltóságát még akkor is tisztelni kell, ha lényege mozaikszerű elemekből áll össze, és integritása törékeny.

Jegyzetek

- ¹ Szelényi (1973); a válogatás az első és utolsó volt ezidáig ebben a témában, amely a széles közönség számára is hozzáférhető formában jelent meg Magyarországon.
- ² Lásd elsősorban M. és L. White (1962) könyvét.
- ³ Ezt a modellt Carl Schorske állította fel, aki azonban az európai eszmétörténetet, ezen belül is az első két történelmi korszak közötti váltást, elemezte közelebbről. Lásd C. Schorske (1963).
- ⁴ W. Sharpe és L. Wallock (1983) használják ilyen mechanikusan a Schorske-féle modellt könyvükben, mely egyébként gondolatgazdag.
- ⁵ Ezen álláspont fő képviselője Leo Marx, irodalomtörténész. Lásd L. Marx (1981).
- ⁶ N. Pike (1981).
- ⁷ Sokat idézett és vitatott alapmű e kérdésben Warren I. Susman (1984) munkája. A fogyasztás étoszáról részletesen lásd: W. Fox és J. Lears (1983).
- ⁸ J. T. J. Lears (1981); C. Lasch (1991); R. Hofstadter (1955).
- ⁹ Lásd erről részletesen P. Boyer (1978) munkájában.
- ¹⁰ Boyer, id. mű, IV fejezet: A progresszív gondolkodás és a város. pp. 191–371.
- ¹¹ W. Susman, id. mű, pp. 26–28.
- ¹² W. Sharp és L. Wallock, id. mű, pp. 10–11.
- ¹³ R. Sennett (1969), „Introduction”.
- ¹⁴ M. Weber (1967).
- ¹⁵ G. Simmel (1973).
- ¹⁶ Részletesen elemzi Simmel munkásságát és akadémiai karrierjét Wessely Anna (1991).
- ¹⁷ G. Simmel (1973).
- ¹⁸ R. Park (1916).
- ¹⁹ L. Wirth (1938).
- ²⁰ A kollektív tudat elvét Durkheim az *Elementary Forms of the Religious Life* című, eredetileg 1912-ben megjelent könyvében, az organikus szolidaritás gondolatát pedig a *Division of Labor in Society* című, először 1893-ban kiadott munkájában dolgozta ki.
- ²¹ M. Weber (1987, 1992).
- ²² F. Tönnies (1983).
- ²³ R. Sennett (1990).
- ²⁴ G. Simmel (1973). A német tudós legizgalmasabb kultúrtörténeti vállalkozása a *A pénz filozófiája* című, eredetileg 1900-ban megjelent munkája.

Irodalom

- Bender, Thomas (1978) *Community and Social Change in America*. New Brunswick: Rutgers University Press.
- Blanchard, Marc Eli (1985) *In Search of the City*. Saratoga, CA: ANMA Libri.
- Boyer, Paul (1978) *Urban Masses and Moral Order in America, 1820–1920*. Cambridge: Harvard University Press.
- Cooley, Charles N. (1922) *Human Nature and Social Order*. New York: Scribner Co.
- Cox, Harvey (1965) *The Secular City*. New York: The Macmillan Co.
- Durkheim, Emile (1964) *The Division of Labor in Society*. New York: Free Press.
- Durkheim, Emile (1965) *The Elementary Forms of Religious Life*. New York: Free Press.
- Hall, Peter (1988) *Cities of Tomorrow*. Oxford: Basil Blackwell.
- Hofstadter, Richard (1955) *The Age of Reform*. New York: Vintage Books.
- Hughes, T. P. and Hughes A. C. (1990) *Lewis Mumford: Public Intellectual*. New York: Oxford University Press.
- Lasch, Christopher (1991) *The True and Only Heaven*. New York: Norton.
- Lears, J. T. Jackson (1981) *No Place of Grace*. New York: Pantheon Books.
- Lears, J. T. Jackson and Fox, Richard (1983) *The Culture of Consumption*. New York: Pantheon Books.
- Marx, Leo (1991) „The Puzzle of Anti-Urbanism in Classical American Literature”. In: *Literature and the Urban Experience*. (Jaze, M. C. and Watts, A. C., eds.). New Brunswick, Rutgers University Press. pp. 63–80.
- Mead, George H. (1967) *Mind, Self and Society*. Chicago: University of Chicago Press.
- Mumford, Lewis (1938) *The Culture of Cities*. Westport, Conn: Greenwood Press.
- Mumford, Lewis (1961) *The City in History*. New York: Harcourt, Brace and World, Inc.
- Nisbet, Robert (1976) *Sociology as an Art Form*. London: Oxford University Press.
- Park, Robert E. and Burgess, E. W. (1925) *The City*. Chicago: Chicago University Press.
- Park, Robert E. (1952) *Human Communities: The City and Human Ecology*. New York: Free Press.
- Patten Simon A. (1902) *The Theory of Prosperity*. New York: The Macmillan Comp.
- Pike, Burton (1981) *The Image of the City in Modern Literature*. Princeton: Princeton University Press.
- Rodwin, L. and Hollister, R. M., eds. (1984) *Cities of the Mind*. New York: Plenum Press.
- Sennett, Richard, ed. (1969) *Classic Essays on the Culture of Cities*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall.
- Sennett, Richard (1990) *The Conscience of the Eye*. New York: Alfred A. Knopf.
- Sharpe, W. and Wallock, L. (eds.) (1983) *Visions of the Modern City*. New York, Columbia University.
- Schorke, Carl (1963) „The Idea of the City in European Social Thought”. In: *The Historian and the City* (Handlin, O. and Burchard, J. eds.). Cambridge: The MIT and Harvard University Press. pp. 95–114.
- Short, James F. (1971) „Introduction”. In *The Social Fabric of the Metropolis*. Chicago; University of Chicago Press. pp. XI–XIII.
- Simmel, George (1973) „A nagyváros és mentális élete”. In: *Városszociológia*. (szerk.: Szelényi I.). Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- Simmel Georg. (1973) *Válogatott társadalomelméleti tanulmányok*. Gondolat, Budapest.
- Simmel, Georg (1878) *The Philosophy of Money*. Boston: Rutledge Kegan Paul.
- Smith, Michael P. (1979) *The City and Social Theory*. New York: St. Martin's Press.
- Susman, Warren I. (1984) *Culture as History*. New York: Pantheon Books.
- Stein, Maurice R. (1960) *The Eclipse of Community*. Princeton: Princeton University Press.
- Szelényi Iván (1973) „Bevezető tanulmány”. In: *Városszociológia*. KJK, Budapest. pp. 7–38.
- Tönnies, Ferdinand (1983) *Közösség és társadalom*. Gondolat, Budapest.
- Weber, Max (1967) „A város.” In: *Allam, politika, tudomány*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, pp.
- Weber, Max (1987, 1992) *Gazdaság és társadalom. I., II.* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- Weinstein, Michael A. (1982) *The Wilderness and the City*. Amherst: University of Massachusetts Press.
- Wessely Anna (1991) „Pillanatképek sub specie aeternitatis”, *Buksz* 1991 Tél. pp. 410–414.
- White, Morton and White Lucia (1962) *The Intellectuals Versus the City*. Cambridge: Harvard University Press.
- White, Louis (1973) „Az urbanizmus mint életmód” In: *Városszociológia*. (szerk. Szelényi I.) KJK, Budapest. pp. 41–63.